

Božena Němcová

/ 1820 - 1862 /

Vrcholný zjev obrozenské prózy, autorka venkovských povídek, pohádkových sbírek a črt z lidového života. Měla schopnost vyprávět o všednosti denního života a v ní objevovat lidskou velikost člověka obětavého, dělného, milujícího. Obraz harmonické osobnosti, který podala svou Babičkou, přijala národní kultura jako ideální zpodobení lidových tradic a českého charakteru.

Dívčím jménem Barbora Panklová. Narodila se ve Vídni 4. 2. 1820 jako dcera panského kočího Johanna Pankla, rakouského Němce, a české služky Terezie Novotné; oba rodiče byli pak zaměstnání u vévodkyně Zaháňské. Dětství prožila v Ratibořicích u České Skalice, školní vzdělání měla minimální. V mládí na ni silně zapůsobila jak osobnost babičky Magdalény Novotné, tkadleny z Náchodska, tak pohled na kultivovaný životní styl šlechty; když byla v dívčích letech na vychování v úřednické rodině v Chvalkovicích, přišla poprvé – prostřednictvím německých knih – do styku se světem literatury. V r. 1837 byla provdána za úředníka finanční stráže Josefa Němce, o patnáct let staršího než ona; měla s ním čtyři děti. Rodina se často stěhovala, jak byl Němec služebně překládán (1837 Červený Kostelec, 1838 Josefov, 1839 Litomyšl, 1840 Polná). V Praze (1842 až 1845) se Němcová dostala do společnosti vlastenecké inteligence, kde se mohla uskutečnit její touha po duševním vyžití a po čínorodém společenském uplatnění. Tato tři léta jsou dobou jejího velkého duševního a vzdělanostního vývoje. Na Chodsku (1845–48, Domažlice a Všeruby) přišla do bezprostředního styku s tradičním lidovým světem. Zatímco se tu dostala do ostrého konfliktu s maloměstskou honorací (který se potom v jiné podobě opakoval i v jiných městech), podařilo se jí sžít se s venkovskými lidmi a osvětově mezi nimi působit. Pro horlivou politickou činnost obou manželů za revoluce byl Němec i nadále služebně překládán (1848 do Nymburka, 1850 do Liberce, 1850 do Uher), později vyšetřován a propuštěn ze zaměstnání. Po manželově přeložení do Uher se Němcová s dětmi odstěhovala do Prahy, řešíc i takto nesoulad v manželství. Sebe a děti živila z hubených literárních honorářů a z příležitostných, často pokořujících podpor, většinou žila rodina ve velké nouzi. Do konce života byla Němcová trvale pod policejním dohledem. Roku 1861 odešla po rozchodu s manželem do Litomyšle redigovat své spisy, ale úplné tělesné i duševní vyčerpání jí už nedovolilo tuto práci provést. Zemřela v Praze 21. 1. 1862.

Od let revoluce se Němcová intenzivně zajímala o problémy uspořádání společnosti a o způsoby vedoucí k odstranění rozporů a sociálního útisku; svým zájmem podnítila vznik prvního českého díla o utopickém socialismu, Klácelových Listů, a byla členkou jeho nezdařeného Českomoravského

bratrstva; o světových sociálních hnutích a ekonomických teoriích se dávala ještě koncem života poučovat od V. Náprstka. Za porevoluční reakce se politická aktivita Němcové nejzřejměji projevila v jejím poměru ke Slovensku. Poznala ho za čtyř pobytů v l. 1851–54 a spisovatelským dílem (sbírka slovenských pohádek v Praze vydaná, národopisné studie, povídky) i stykem se slovenskou inteligencí přispívala k poznání blízkých národů. Sbližování české a slovenské kultury považovala za vhodnou formu připravující novou vzájemnost paralelních národních a politických zájmů Čechů a Slováků. Čím více se vzdalovala opatrnické společnosti pražských vlastenců, tím spíše se politicky i literárně sblížovala s mladými lidmi, se skupinou J. V. Friče a s májovci; do almanachů obou těchto kruhů přispěla svými prózami.

Do literatury vstoupila za prvního pražského pobytu básněmi. Ukazují sice na směr jejich společenských zájmů (idea slovanství v básni *Slavné ráno*, účast ženy na národně obrodném úsilí v deklamovance *Ženám českým*), ale vcelku se neliší od dobového básnického průměru. Osobitý vyprávěčský talent, který obdivovali její přátelé, literárně uplatnila hned v prvním prozaickém díle *Národní báchorky a pověsti* (1845–47). Sbírka obsahuje různé žánry lidové prozaické slovesnosti – fantastické i humorné pohádky, vyprávění anekdotického i novelistického rázu, pověsti, legendy –, větší část skladeb se opírá o lidové podání z českého severovýchodu a z Chodska, někdy uvedla autorka do pohádkové podoby látky romantických povídek, několik příběhů je jejím dílem. Při tvorbě pohádek nešlo Němcové o národopisnou dokumentárnost, nýbrž o umělecké zpracování, které učiní původní mluvený a improvizovaný text folklórní textem psané literatury. („Mně to nedá, když slyším pohádku, ale docela převrácenou a zostuděnou, abych ji tak napsala, přidám, kde je potřeba, ze svého, a to nehezké vynechám.“) Pochopila, že pohádka jakožto fixovaný „sen“ svých lidových tvůrců je neodmyslitelná od reality prostředí, v němž se zrodila a žije, a vnesla tuto realitu českého venkova do svých literárních pohádek pomocí postav venkovského světa, zpodobováním pracovních zvyklostí, výjevů z vesnického životního a ročního cyklu. Němcová také aktualizovala a v duchu dobového spontánního demokratismu pojala ideový fond českých pohádek. Čteme-li u Nerudy výrok „byl spravedlivý jak česká pohádka“, musíme ho vztahovat k té představě o naší pohádce, kterou svým dílem vytvořila Němcová, když v pohádkách zvýraznila ideu absolutní spravedlnosti a motiv spravedlivé vlády, když jednoznačně dává vítězit lásce a dobrou a straní důmyslnému lidovému hrdinovi rodu mužského i ženského. Lidovou pohádkou se Němcová zabývala i později, vydala *Slovenské pohádky a pověsti* (1857–58) a chystala soubor pohádek slovanských národů. V těchto pozdějších pracích jí však šlo především o postižení pohádky jakožto zvláštního výrazu národní osobitosti. Její všestranný zájem o lidové umění a folklór, který nepřetržitě provází její tvůrčí dráhu, je integrální součástí její osobnosti umělecké: v lidových výtvorech se setkávala se zpřítomněním

nadindividuálního hodnotového systému, jenž vyplynul z životní praxe a byl s celou její rozlohou funkčně spjat, prostřednictvím lidového umění si osvojovala výrazové formy obecně srozumitelného a pro život potřebného i „útěšného“ uměleckého sdělení.

Publicistickou činnost zahájila Němcová koncem r. 1845 v Květech seriálem *Obrazy z okolí domažlického* a pokračovala v ní dalšími články z Chodska a z Františkových Lázní. Žánr časopiseckých „dopisů“, k němuž se těmito drobnými prózami přimkla, dostal v Obrazech zřetelně beletristickou podobu díky její schopnosti pozorovatelské a vyprávěčské. O této schopnosti paní A. Rottová (matka K. Světlé a S. Podlipské) řkala: „Jiný jde a vrátí se a řekne: ‚Nu, hezké to bylo,‘ a více z něho nedostaneš. Ale ona s jejíma velkýma očima na všechno se podívá, nic jí neujde, a jak pěkně to umí potom vypravovat.“ Lidový svět a jeho tradiční kultura je výchozím předmětem Obrazů. Němcová zaznamenává sice jednotlivosti z tohoto prostředí – např. o způsobu bydlení a odívání, o pracovních úkonech, tanci, pověrách, o metaforice lidové řeči – s věcnou přesností, ale nikoli vyčerpávajícím způsobem a v logicky uspořádaném sledu. Využívá každé příležitosti k fabulování a seskupuje svá dílčí pozorování tak, aby souhrn příznačných jednotlivostí směřoval především k výpovědi o lidském profilu venkovanů, o jejich morálních normách, představovém, citovém a názorovém světě. Zřetěl národopisný má pak protějšek v zájmu o existenční situaci a vývojové proměny vesnické společnosti, o poměr pánů a sedláků, Čechů a Němců. Epická jednota a soudržnost i tvarově různorodých jednotek Obrazů (scéna, popis, charakteristika, dialog) je dána postavou vyprávěče, který je zaujat předmětem svého vyprávění, je v něm přítomen a zjevně straní demokratickým právům lidových vrstev. Tento poslední rys dominuje v sociální publicistice Němcové z r. 1848 (*Selská politika*). Vyprávěčská technika, kterou si autorka osvojila v Obrazech, uplatnila se i v jejich venkovských črtách, které se již blíží povídkám (*Obrázek vesnický*, č. 1847).

Povídkové dílo Němcové vznikalo v posledních desíti letech jejího života. Za významový základ svých povídek považovala autorka centrální postavu: „To už tak u mne je, já jaktěživa nic nevypracovala, jak jsem zpočátku myslela; – jen jedna osobnost, ta hlavní, zůstane ale vždy nedotknuta – na té neměním, ta stojí vždy již celá přede mnou, ale to okolí někdy všelijak točím a měním – abych to, co vlastně vyvést chci, lépe dokázala.“ Tím „okolím“, které má charakterotvornou roli, nebývá dějová konstrukce. Souvislou dějovou fabuli vůbec nemají prózy, kde vystupuje postava vyprávěče prostředkujícího výjevy ze života hrdinova, vzpomínky na něho, jeho autentické podání vlastních životních osudů (*Pomněnka šlechtné duše*, č. 1855; *Chudí lidé*, č. 1857; *Pan učitel*, č. 1860). V jiných povídkách slouží minimální a většinou banální dějová zápleтка pouze jako svorník pro sepětí postavy a prostředí nebo pro konfrontaci postav. V povídce *Chyže pod horami* (č. 1858) přinutí bouře v pohronských lesích pražského studenta Bohuše Sokola uchýlit se do osamělého statku Žatných a jeho pobyt v této

rodině a děj lásky ke Katušce umožňuje představit patriarchální svět slovenského venkova, otvírající se před člověkem z jiného prostředí. Pastuchova dcera (*Divá Bára*, č. 1856) se přestrojí za strašidlo a přepadne mstivého správce Kiliána Slámu, aby tak uchránila svou přítelkyni, farářovu schovanku Elišku, před nežádoucím nápadníkem, avšak v tomto ději se pouze pointuje charakteristika svérázné Bary a vyhrocuje napětí mezi ní a jejím okolím, které ji podceňuje pro její původ. Epičnost těchto povídek nenese velký novelistický děj s významnými činy, vypjatými konflikty a rozhodujícími postoji, nýbrž nepřetržitý tok stálého všedního dění, jak ho přináší obvyklý životní chod toho kterého prostředí. Souhrn mnoha rozptýlených popisných detailů a drobných dějových akcí vytváří dynamický „obraz života“, obraz všednodenní skutečnosti. Povídkový hrdina, většinou prostý člověk, je pak představen v tomto svém obvyklém prostředí, v dění všedního dne, ve svých běžných akcích a postojích, a to sumárně vypovídá o jeho charakteru. Jedna z povídek se jmenuje *Dobry člověk* (č. 1858), a „dobry člověk“, citově bohatý, dělný, milující, obětavý, je v různých konkrétních podobách hrdinou všech povídek. Lidská velikost člověka, která není výjimečným zjevem, nýbrž projevem všedního dne, vyjadřuje optimistickou víru v člověka. „Věřte mi, pani,“ říká „dobry člověk“ kupec Hloušek v povídce *Chudí lidé*, „ono je přece více dobrých lidí na světě než zlých. – A kam by se dělo, nemůže býti více koukole než pšenice; kdeže bychom se octli!“

Metodou obrazů života je zpracována i povídka *Babička* (1855). Němcová ji psala v době svého největšího tvůrčího vzepětí, které následovalo po těžkém duševním otřesu způsobeném smrtí nejstaršího syna. Životní předlohou ústřední postavy byla autorčina babička, do díla se promítly vzpomínky na mládí spolu s pozdějšími poznatky z lidového světa. Všechno to se však stalo pouze výchozím materiálem povídky, v podtitulu označené jako „obrazy venkovského života“. Vlastní venkovský mentální svět představuje babička, trávící poslední léta života mezi vnoučaty v chaloupce blízko letního sídla šlechty, u níž jsou její dcera a zeť zaměstnáni. Babička je venkovská žena a životní zvyklosti vesnice jsou pro ni natolik vžité a samozřejmé, že se jich nevzdává ani v novém prostředí. Dodržuje zvyky, které se váží k jednotlivým údobím roku, zachovává si svůj ustálený styl práce a také jedná a myslí tak, jak je navyklá a jak to vyplývá z jejích zkušeností vlastních i tradicí prostředkovaných. Brzy se stává rádkyní a pomocnicí svých nových sousedů a veškeré dění v její blízkosti podléhá jejímu vlivu. V příbězích Kristly a Hortensie je ochránkyní lásky jako nejmocnější životní síly („Pro život zas život“), hluboce soucítí s obětí milostné tragédie v baladickém příběhu Viktorky. Starosvětská babička, svými vnějšími projevy a způsoby odlišná od prostředí, do něhož na sklonku života přišla, je také tady životně platná, její úsudek, rada a její chování jsou směrodatné pro společnost, která se kolem ní semkla a která se jí ráda podřizuje. Reprezentující v podzámeckém světě patriarchální vesnici, představuje babička i to,

co je sice starobylé svými formami, avšak nikoli přežilé. V babiččině samozřejmém souladu s přírodou a lidmi, v jejím přirozeném splývání s rytmem života je představena dokonale harmonická osobnost („šťastná žena“, jak ji pojmenovává paní kněžna), a to nikoli jako požadavek, ideál nebo výjimka, nýbrž jako zjev „obyčejného“ života.

V povídkách typu „obraz života“ se sice objevují sociální problémy, které Němcovou zajímaly jako člověka i umělce, ale zůstávají jen na okraji povídkového obrazu, jehož celkový smysl je harmonizační. Výrazná dějová výstavba dvou povídek novelistického typu (*V zámku a v podzámčí*, č. 1857; *Pohorská vesnice*, 1856) umožňuje představit takové prostředí, kde těsně vedle sebe žijí lidé z vyšších a nižších společenských vrstev, popřípadě i lidé různých věkových stupňů a rozličných národností, a ve vztazích vertikálně členitého souboru povídkových postav představit i příkoří a konflikty, které přináší dané sociální uspořádání. *Pohorská vesnice* je koncipována jako tezový román; od tohoto žánru se podle dobových kritérií požadovalo, aby nejen líčil, jak skutečnost vypadá, ale také k ní zaujímal stanovisko a ukazoval, jak řešit problémy, o nichž hovoří, a aby se záměrně a zjevně podílel na zápasu o společenské dobro. V tomto smyslu odpovídají děje a postavy *Pohorské vesnice* na „tezi“, jak překlenout společenské rozpory, a to obecně v poměru mezi lidem a vyššími vrstvami, speciálně ve vztahu Čechů a Slováků. K tomu se pojí celé trsy problémů dalších, jako je vzdělání a výchova, náboženství, víra a pověra, ženská otázka, hodnota tradice. Němcová vložila do díla i své bohaté znalosti lidového života, na stránkách románu se setkaly dvě územní oblasti, které měla ráda, Chodsko a Slovensko, i se svými národopisnými zvláštnostmi a jazykovým charakterem. Takřka vše, co považovala za důležité a co také ona sama české národní kultuře objevila, sem shrnula, a proto v *Pohorské vesnici* viděla své nejzávažnější dílo a cenila si je nad ostatní tvorbu, Babičku nevyjímaje. Čtenářský soud více než jednoho století tuto hierarchii převrátil.

Jan Neruda

/ 1834 - 1891 /

Vůdčí představitel literárního hnutí družiny májové, teoretický, kritický i umělecký průkopník kritického realismu, publicista (především fejetonista), prozaik i básník. Usiloval o literaturu, která by svým uměleckým charakterem i svou poznávací silou byla spjata se způsobem nazírání a myšlení moderního člověka druhé poloviny 19. století, s jeho perspektivou pokroku v oblasti individuální, sociální i národní.

Celá Nerudova tvorba vyrůstala z konkrétní životní a společenské reality a je také směrem k ní orientována. Proto mají pro ni význam zkuš-